

Есекешова М.Д.

п.ғ.к., доцент Джарыева Камшат Айтбайқызы магистрант, 2 курс К.Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университеті (Қазақстан, Ақтөбе қ.) E-mail: k.aytbay@mail.ru

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМУДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация: Мақалада біз психикалық дамуы тежелген балалардың ерекшеліктеріне, әсіресе олардың сөйлеу ерекшеліктеріне тоқталдық. Өйткені, сөздік қорын қалыптастыру және дамыту мәселесі мақаланың өзекті тақырыбы болып табылады. Сөзжасам-бұл сөздердің сандық жинақталуының ұзақ процесі, олардың әлеуметтік маңызды мағынасын игеру, оларды қарым-қатынаста қолдану дағдыларын дамыту. Жан-жақты үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуы-бұл біздің зайырлы қоғамымыздың дамуындағы педагогикалық теория мен практиканың маңызды мақсаттарының бірі. Біз олардың біртұтас сөйлеуін дамыту үшін ойын технологиясын ұсындық (мнемотехникада). Осылайша, біз балалардың тілін дамытып қана қоймай, олардың ойлауын, қиялын, жалпы қоршаған ортаны түсінуін кеңейте аламыз. Бүгінгі таңда ең алаңдатарлық және алаңдатарлық өзекті мәселелердің бірі-дамуында қандай да бір ауытқулары бар балалар санының көбеюі, яғни арнайы білім алуға мұқтаж балалар санының өсуі қоғамда ерекше алаңдаушылық туғызады.

Кілттік сөздер: психика, даму, психикалық бұзылыс, сөздік, ауытқу.

Аннотация: В статье мы остановились на особенностях детей с задержкой психического развития, особенно на особенностях их речи. Ведь проблема формирования и развития словарного запаса является актуальной темой статьи. Словообразование-это длительный процесс количественного накопления слов, овладение их социально значимым значением, развитие навыков их использования в общении. Становление всесторонне гармонично развитой личности само по себе является одной из важнейших целей педагогической теории и практики в развитии нашего светского общества сегодня. Мы предложили игровые технологии для развития их связной речи (на мнемокесте). Таким образом, мы можем не только развивать язык детей, но и расширять их мышление, воображение, понимание окружающей среды в целом. Одной из самых тревожных и тревожных текущих проблем на сегодняшний день является увеличение числа детей с какими-либо отклонениями в развитии, то есть рост числа детей, нуждающихся в особом образовании, вызывает особую тревогу в обществе.

Ключевые слова: психика, развитие, психическое расстройство, словарный запас, девиация.

Abstract: In the article we focused on the features of children with mental retardation, especially on the features of their speech. After all, the problem of vocabulary formation and development is an actual topic of the article. Word formation is a long process of quantitative accumulation of words, mastering their socially significant meaning, developing skills of their use in communication. The formation of a comprehensively harmoniously developed personality in itself is one of the most important goals of pedagogical theory and practice in the development of our secular society today. We offered game technologies for the development of their coherent speech (on mnemokest). Thus, we can not only develop the language of children, but also expand their thinking, imagination, understanding of the environment as a whole. One of the most disturbing and alarming current problems today is the increase in the number of children with any developmental disabilities, that is, the increase in the number of children in need of special education causes particular concern in society.

Key words: psyche, development, mental disorder, vocabulary, deviation.

Статистика көрсеткендей, балабақшада психикалық дамуы тежелген балалардың өсуі байқалады. Психикалық дамуы тежелген балалардың әлеуметтік интеграциясын, балабақшаларда, мектептерде көрсетілетін қызметтерге құрдастарының тең қолжетімділігін қамтамасыз ету ата-аналарға мектепке дейінгі, сондай-ақ мектеп деңгейіндегі жалпы білім беретін мекемені таңдау құқығын береді.

Осыған байланысты балабақшалардың жаппай топтарында психикалық дамуы тежелген балаларды мектепте оқытуға дайындау өзекті мәселе болып табылады.

ПДТ балаларының негізгі сипаттамалары:

- танымдық белсенділіктің төмен деңгейі;
- оқу іс-әрекетіне мотивацияның жетілмегендігі;
- ақпаратты өңдеу және қабылдау қабілетінің төмендігі;
- қоршаған орта туралы шектеулі және фрагменттік білім мен түсініктер;
- ақыл-ой идеяларының толық қалыптаспауы;
- сөйлеуді дамытуда компанияда қалу.

Е.В.Мальцеваның айтуынша, тіл дыбыстарының айтылуының бұзылуы психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларының 30% байқалады, бұл сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың 76% құрайды. Артикуляция бойынша күрделі дыбыстар жиі бұзылады: ысқырық, жылдау, сонор (р, л).

Дыбысты айтудың бұзылуының ішінде дыбыстарды ауыстыру ерекше орын алады. Ысқырық пен жылдау өте жиі кездеседі дыбыстарды ауыстыру. Бір дыбысты екіншісімен алмастырудың тұрақтылығы байқалады, оның себебі нақты дыбыстық есту бейнесі емес, сөйлеу, есту, талдау және жинақтаудың толық қалыптаспауы болып табылады.

Балалардың осы санатындағы сөйлеу бұзылыстары жүйелі, сөйлеу жүйесінің көптеген аспектілеріне әсер етеді. Л.С.Выготский ойлау дамуының сөйлеуге, ойлау құралдарына және баланың әлеуметтік-мәдени тәжірибесіне тәуелділігін атап өтті [1].

Біртұтас сөйлеу – сөйлеудің ең күрделі түрі. Ол онтогенезде диалогтық сөйлеуге қарағанда кеш қалыптасады және баланың танымдық белсенділігінің дамуының жоғары деңгейін талап етеді. Біртұтас сөйлеуді қалыптастыру процесі иерархиялық, көп деңгейлі сөйлеу әрекеті болып табылады. Бұған мыналар жатады: бір уақытта қабылданған жағдай компоненттерін бөлу, негізгі және екінші, негізгі және фондық бөліктерді бөлу, компоненттердің өзара байланысын түсіну (симуляциялық талдау және синтез), бір уақытта қабылданған компоненттерді құрылымы бір мезгілде талдау мен синтез нәтижелеріне тәуелді, бірақ сонымен бірге оның белгілі бір заңдылықтарына бағынатын дәйекті қатарға өзгерту.

Осылайша, сюжеттік, тақырыптық суреттер сериясы немесе жеке тәжірибе туралы әңгіме тек көрген жағдайды көшіріп қана қоймайды, сонымен қатар жағдайлардың объективті сипаттамаларының мәндерін жеке жүйеге айналдырудың шығармашылық процесі, содан кейін тілдік мағыналардың синтезі болады. Көрнекі жағдайды сипаттай отырып, бала жағдайды, бастапқы модельді белгілі бір түсінуге негізделген. Бұл бастапқы модель оны талдау және синтездеу арқылы ойлау процесінің нәтижесі болып табылады.

Біртұтас сөйлеуді зерттеу (Н.Ю.Борякова, Е.С.Слепович, Р.И.Лалаева, Д.И.Бойков) психикалық дамуы тежелген балаларда мәтіннің семантикалық құрылымы мен оның тілдік бұзылыстары бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, мәтіннің семантикалық құрылымы, оның ішкі бағдарламалануы тілге қарағанда көбірек зардап шегеді. Олар сондай-ақ шектеулі лексикалық-грамматикалық, фонетикалық-фонематикалық жетілмегендігі бар фразаның грамматикалық тұрғыдан дұрыс қалыптаспағанын көрсетеді.

Біртұтас мәтінді ішкі бағдарламалаудың арнайы зерттеуі (Р.И.Лалаева, Д.И.Бойков) ПДТ бар балалардағы мәтін құрылымының семантикалық компоненті нормамен салыстырғанда қалыптасу деңгейінің төмендігімен сипатталатынын, бірақ ақыл-есі кем балалардың деңгейімен салыстырғанда жоғары екенін көрсетті [2].

Жоғарыда айтылғандардан, ПДТ бар балаларда үйлесімді сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс көп уақытты қажет етеді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандартында ерекше білім беру қажеттіліктері бар, оның ішінде психикалық дамуы тежелген балаларды тәрбиелеуге және оқытуға ерекше көңіл бөлінеді.

Мектеп жасына дейінгі жетекші іс-әрекетке-ойынға сүйене отырып, мен өз жұмысымда балалардың үйлесімді сөйлеуін дамыту үшін ойын технологиясын қолдана аламын. Ойын технологиясын қолдану-бұл психикалық дамуы тежелген балаларда когерентті сөйлеуді дамытудың жаңа жолы. Осындай технологиялардың бірі – мнемотехника.

Мнемотехника – ақпаратты тиімді есте сақтауды, көбейтуді қамтамасыз ететін әдістер жүйесі.

Бір қарағанда, байланыссыз суреттер сюжетке қосылады, ал сигналдық схемалық кескіндер балаға қысқа уақыт ішінде естіген мәтінді есте сақтауға және көбейтуге, суретті сипаттауға, сөйлемді дұрыс құруға, негізгі қасиеттері мен белгілерін өз бетінше анықтауға, презентация тізбегін құруға, есте сақтауға мүмкіндік беретін ойлау процестерін белсендіруге көмектеседі [3].

Сабақтарда балаларға тақырып немесе сюжеттік сурет бойынша сипаттамалық әңгімелер жазуға дайын Мнемотехника ұсынылады. Бірінші сабақта балаларды әр шаршыны, әр үлгіні бейнелейтін

сызбалармен таныстыруға болады. Бұдан кейін қорытынды ақпарат, түрлендіруге арналған дерексіз таңбалар, сурет сөздері. Ақыр соңында, оқиға өздігінен жасалады, егер бала өздігінен жаза алмаса, ол ересек адамның көмегіне жүгінеді. Кіші топтағы балалар үшін Сіз түрлі-түсті суреттерді, үлкен балалар үшін – ақ-қара түстерді пайдалана аласыз.

Әңгімелерді жазу кезінде бала мұғалім ұсынған көрнекі жоспарға немесе тірек сөздерге (тақырыптық суреттер түрінде) сүйенеді. Сюжеттік сурет немесе сериялық сурет бойынша баяндау келесі негізгі дағдыларды дамытуға бағытталған:

- суреттің немесе суреттер сериясының атын ойлап табыңыз;
- суретте көрсетілген уақыт пен орынды анықтаңыз (қоңыр күз, ерте көктем; кеш, таңертең, түстен кейін; қашықтықта, жақын, алыс емес, алда, арасында, байланысты және т. б.);
- себеп-салдарлық байланыстар орнату, пайымдау, қорытынды;
- суреттің мазмұнын белгілі бір ретпен жеткізу (жансыз және жабайы табиғат құбылыстарын сипаттау, кейіпкерлердің әрекеттері туралы айту, қорытынды жасау);
- сюжеттік суреттер сериясындағы оқиғалар тізбегін қалпына келтіріңіз;
- жолдастардың жауаптары мен әңгімелерін мұқият тыңдау, оларды логикалық және дәйектілік тұрғысынан бағалау және тілдің экспрессивті құралдарын қолдану.

Заттарды және олармен әрекеттерді көрнекі түрде қолдана отырып, оқиғаны қайталау кезінде ПДТ балаларға арналған дәйектілік мнемотехникада сөйлеу жоспары ретінде қызмет етеді. Логопедтің әңгімесінің мысалы балаларға қажетті сөйлеу құралдарын береді [4].

Мнемотехника топта, ал тәрбиешілер логопедтің тапсырмасы бойынша жеке жұмыста әңгімелер құрастыруды, өлеңдерді қайта жазуды және жаттауды бекітеді.

Ойын технологияларының көмегімен сабақтар қызықты ойындарға айналады және баланың назарын ұзақ уақыт сақтауға, ойлау процестерін, есте сақтау қабілетін және үйлесімді сөйлеуді дамытуға көмектеседі.

Мнемотехника сонымен қатар балалардың ой-өрісін кеңейту, олардың танымдық белсенділігін арттыру және баланың психикалық дамуын, әлеуметтік және адамгершілік тәрбиесін түзетудің маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Ойын технологиясын қолдана отырып, бастапқыда егжей-тегжейлі мәлімдемелері жоқ балаларда біртұтас сөйлеуді қалыптастыруға болады, оларды заттардың, әрекеттердің атауларымен немесе грамматикалық форматталмаған тіркестермен алмастыруға болады.

Ойын технологиясынан басқа балаларға арналған жаттығулар:

«Анаграмманы шеш» жаттығуы.

Сөздегі әріптер ауыстырылады. Сіз оңай бастауға болады. Әсіресе балалар үшін тапсырма жеңілдікпен беріледі. Мысалы, жемістер, көкөністер және т.б. тақырыппен бірге беріледі.

«Қолдану» жаттығуы.

Балаларға таныс нәрсе көрсетіледі. Олар бұл затты әртүрлі тәсілдермен қолдануға болатын жерді табады. Мысалы: «кірпіш тас», «газет» және т. б.

«Белгіні тап» жаттығуы.

Балаларға үш-төрт сөз беріледі. Мысалы: алма, сиыр, түн. Осы сөздердің бір белгісін табу тапсырмасы беріледі.

(Алма-тәтті, сиыр-сүтті, түн-қараңғы). Оқушылар жаттығудан кейін екі, үш белгіні табуға болады.

«Артықты алып тастаңыз» жаттығуы.

Суреттерді қарау кезінде, мағынасы бойынша, топтастырылған және артық бөлектелген. Бұл жаттығуды сөзбен беруге болады.

Осылайша, жүргізілген жұмыстың нәтижелері үлкен мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларда үйлесімді сөйлеуді қалыптастыруға жүйелі, жан-жақты көзқарас болған кезде оң динамикаға қол жеткізуге болатындығын айтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Подготовка к школе детей с задержкой психического развития. Книга 2: Тематическое планирование занятий/Под общей ред. С.Г. Шевченко. — М.: Школьная Пресса, 2005.

2. Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /— М.: Гуманитар, изд. центр ВЛА-ДОС, 2004.

3. Венгер Л. А. Развитие способности к наглядному пространственному моделированию // Дошкольное воспитание, 1982, №3.

4. Слепович Е.С. Формирование речи у дошкольников с задержкой психического развития: Кн. для учителя.-Мн.: Нар.асвета, 1989.

ӘӨЖ: 159.1

Жарылқап А.Ж.

«Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы магистранты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, педагогикалық-психологиялық білім беру және оқыту әдістемесі кафедрасы
Қазақстан, Қызылорда қ. E-mail: aknura2050@mail.ru

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы формирования коммуникативных отношений будущих педагогов-психологов в учебно-воспитательном процессе, проанализированы определения раскрывающие проблему коммуникативных отношений и приведены психолого-педагогические и научные мысли в исследовательских работах. Учитывая, что коммуникативная общение занимает очень важное место в общении человека с окружающей средой с рождения на протяжении всей жизни, что несомненно влияет на их активность и познание внешней среды.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативность и коммуникабельность, коммуникативные отношения.

Annotation: The article deals with the formation of communicative relations of future teachers-psychologists in the educational process, analyzes the definitions that reveal the problem of communicative relations and presents psychological, pedagogical and scientific thoughts in research papers. Given that communicative communication occupies a very important place in human communication with the environment from birth throughout life, which undoubtedly affects their activity and knowledge of the external environment.

Key words: communication, sociability and sociability, communicative relations.

Заманауи білім беру жағдайында, болашақ маманға университет қабырғасында білімділік және кәсіптік бәсекелестікке төтеп бере алатын өз мамандығына ыңғайлы, қабілетті ерекше педагогикалық қасиеттерді қалыптастыру қажет. Мысалы, педагогикалық мамандыққа бейімділік көрінетін және мұғалім мамандығын таңдай алудағы айқындаушы нәрсе оның өз ортасында қарым-қатынас орната алуы. Сондықтан да, педагогикалық білім беруде, оқыту мен тәрбиелеу технологиясына руханилық қосылмаса, онда білім беру күйреуге ұшырауы мүмкін. Ал педагогтың рухани дүниесіне - оның оқушылармен қарым-қатынасқа түсе алуы, түсіне алуы, оларға деген сүйіспеншілік, сыйластық, жан-жақты әрі дамыған қоғамның бір мүшесі ретінде қалыптастыру, әріптестерін түсінуі мен өз ісін терең талдау барысында төмендегі қағидаларды әрқашан басшылыққа алып отыру жатады.

Біздің ғылыми жұмысымызда қарастырып отырған, қарым-қатынастың коммуникативті қыры, тұлғалар арасындағы ақпарат алмасудан тұрады. Қарым-қатынастың интерактивті жағы білім, идея, әрекет алмасып қана қоймай, өзара әрекетті ұйымдастырумен ерекшеленеді. Қарым-қатынастың перцептивті қыры серіктестердің бірін-бірі қабылдау және тану үдерісінде, осының негізінде өзара түсіністік орната білуінен көрінеді. Осы бөліп көрсеткен үш қырдың шарттары қарым-қатынас үдерісінде, жалпы және педагогикалық қарым-қатынас болып табылады (Г.Андреева, А.А.Леонтьева, Б.Ф.Ломов және т.б.) [1, Б. 49-50].

Қарым-қатынас бұл тұлғаның өзара байланыстар мен өзара әсер ету жүйесі, мүмкіндіктер мен жағдайлар жүйесі, іс-қимылды, ортақ мүдделерді іске асыруға бағыттауға мүмкіндік беретін қандай да бір психикалық аура; қоғамның оның ұжымдарының, нақты өкілдерінің мүдделері. Қарым-қатынас – бұл әлеуметтік өмірдің нысаны.

Бірақ, солай бола тұра қарым-қатынастың инструменталды жағымен ғана әуестену адамдардың рухани мәнін жоюы және бұл қарым-қатынас түсінігін коммуникативтік әрекет сияқты қарапайымдануға әкелуі мүмкін. Пайдалы ақпарат алу немесе беру, серіктестердің белсенділігінің артуы, жүктемені түсіру немесе ортақ әрекетпен басқару, көмек көрсету және өзге адамдарға ықпал жасау қарым-қатынастың негізгі мақсаты болып табылады. Жоғарыдағы ғылыми зерттеу